

За книгата:

Книгите като събития в Европа и Османската империя (XVII–XIX век).
Редакция и съставителство: Надежда Александрова, Рая Заимова, Анна Алексиева. София, 2020. ISBN 978-619-91614-0-1. [Books as Events in Europe and the Ottoman Empire (17th c. -19th c.). Editors: Nadezhda Alexandrova, Raya Zaimova, Anna Aleksieva. Sofia, Bulgarian Society for Eighteenth Century Studies, 2020.]
<http://bulgc18.com/wp-content/uploads/2020/08/Dalgiat-osemnadeseti-vek-3.pdf>

Бойка Илиева / Boyka Ilieva

Югозападен университет „Неофит Рилски“ / South-West University “Neofit Rilski”

Неотдавна беше реализиран представителен сборник с докладите от конференцията на Българското общество за проучване на XVIII век, проведена година по-рано под наслов *Книгите като събития в Европа и Османската империя (XVII–XIX век)*. Редактори и съставители на изданието са Надежда Александрова, Рая Заимова и Анна Алексиева. Това е третият том от електронната монографична серия *Дългият осемнадесети век*, посветена на изследване на просвещенските идеи, на тяхното влияние и на отзвуката им в различни страни и културни сфери. Той е предшестван от издадените през 2018 г. сборници *Миналото на*

Балканите: подходи и визуализации (XVIII-XIX в.) и *Наслади и забрани* с текстове от проведените през 2016 и 2017 г. научни конференции на Обществото.

Настоящото издание обединява текстове, полагащи книгата и книгопечатането в широк исторически и културологичен контекст. То включва изследвания на 18 автори, фокусирани върху разнопосочните проявления и употреби на книгата. Техен обект е книгата в различните етапи от съществуването ѝ – ръкописна, първопечатна и старопечатна, в нейното многообразие като съдържание и предназначение – документи, пътеписи, учебна, нравоучителна и художествена литература. Текстовете очертават пъстра география на културния обмен, като маркират топови в Западна Европа, Османската империя, Русия, Балканите.

Въз основа на допирни точки в търсенията на авторите си, някои от поместените статии се срещат в своеобразен междутекстов диалог. Една част от текстовете обговарят паралелното съществуване на ръкописната и печатната традиция у нас в средата на XIX в. (Д. Узунова, Н. Александрова, А. Спасова), други засягат работата на печатниците и значението им за родната култура (Е. Василева, М. Полимирова), както и подхода на османската цензура към българската книга (К. Мирчева). Книгопечатането в редица случаи е плод на взаимния интерес между Изтока и Запада, а книгата е мост в межкултурния обмен (Р. Заимова, Цв. Радулов, К. Хаджиева, М. Добрева). Внимание се обръща и на рецептивните нужди и очаквания на родната читателска аудитория през XVIII-XIX в. (Д. Узунова, Н. Александрова). Във фокуса на изследователския интерес са както знакови книги в българската литературна традиция като *История славянобългарска* (С. Данова, Д. Узунова) и *Под игото* (Пл. Антоу, Н. Александрова), така и по-слабо познати четива (Н. Пътова). Книгата като обект на самата себе си е разгледана в текстовете на М. Серафимова и Н. Чернокожев.

Поместените в сборника изследвания може да бъдат обособени в няколко тематични ядра.

Книгата като свидетелство на времето

В изследването си *Летописни бележки от „Обретен сборник“ за края на XVIII век – османски контексти* Мария Шушарова разглежда кратките хроники на Обретен Ганюв от русенското село Щръклево като ценно лично свидетелство за живота в Русчук в тревожното време от краевековието. Приписките отразяват събития от исторически и от частен характер, видени през оптиката на християните, дават сведения за пътя на книгата и за нейните притежатели. Идеята на авторката е да придаде на бележките ролята на основен източник, на „документ за паметта“ (с. 10). Въз основа на внушително количество османски документи тя „сверява“ двете гледни точки – официалната, на властта, която генерира събитията, и субективната – на поданика, който ги осмисля и изживява.

Статията *Книгите събития в кореспонденцията на Валентин Жамре Дювал и Анастасия Соколова (1762–1774)* на Ангелина Вачева проследява кореспонденцията между френския философ и придворната дама на Екатерина II. Освен като обект на споделяне или препоръка в писмата им, книгите се явяват и „индиректни посланици“ на Руската империя. Със съдържанието и с полиграфското си изпълнение те свидетелстват за издателската дейност в Русия и популяризират постиженията на страната при управлението на Екатерина II в различни области – на държавното строителство, законодателството, просвещението, науката, културата. Както обобщава Вачева, частната кореспонденция на придворната дама се явява успешен стратегически ход на Екатерина за изграждането на престижен образ на страната ѝ сред европейската интелектуална общност (с. 17).

Чуждестранните автори, описали срещата си с Османската империя, стъпват върху солидна пътеписна традиция и често заимстват от своите предшественици, като съвместяват в текстовете си познатото и непознатото. В *Пътеписната литература за Османската империя през XVIII век – в търсене на познатото и непознатото* като важни особености на пътеписите от XVIII в. Цветан Радулов извежда търсенето на Античността, доминирането на образа на Константинопол, интереса към всекидневния живот, екзотичен акцент в който са описанията на банята и на кервансарая. Като отчетлива тенденция, следствие от историческия контекст и актуалните политически интереси, е посочен нарасналият брой британски и руски пътеписци. Авторът обръща особено внимание на съчиненията на руския дипломат Павел Левашов, едно от които, *Плен и страдание россияну турков (1790)*, цели „да изясни“ отношенията между Русия и Високата порта в навечерието на задаващата се война. Като проследява присъствието на образа на Ориента в пътеписната традиция от XV век насетне, авторът констатира, че той „постепенно се изменя, но запазва характерните си черти“ (с. 85).

Да онагледи развитието на националните идеи чрез проследяването на пътя на книгата е изследователската задача, която си поставя Кета Мирчева в изследването *Към историята на една книга: „Черковний въпрос“ на Светослав Миларов – създаване, среща с османската цензура и публикация*. Тя разглежда различните варианти на труда (от 1873, 1882/83 и 1885 г.), в които Миларов внася промени и добавки в синхрон с изменената политическа обстановка, в резултат на което светската история взема превес пред църковната. Запазеният ръкопис от 1873 г. с нанесените корекции от цензора Никола Михайловски дава ценна информация за работата на турската цензура. Изследователката проучва интересния въпрос как един българин на османска служба подхожда към текст с националистично съдържание. За да онагледи работата на турската цензура Мирчева съпоставя автентичния Миларов текст и редактирания от Михайловски вариант. Изводът, който се налага, е, че цензорът следи действията на българите

по черковния въпрос да не бъдат възприети като политически, т. е. като етап към извоюване на национална независимост (с. 274).

Андриана Спасова проблематизира нелогичното на пръв поглед несъответствие между отпечатаните книги на Н. Геров и значителния брой учебници, битуващи в ръкописен вариант, в статията си *Неиздадените книги на Найден Геров: ръкописната тенденция в контекста на демократизирането на знанието*. В хода на изследването си тя допуска, че причината за това разминаване се крие във високата самовзискателност и самокритичност на автора. Отпечатаните книги са резултат от амбицията му да предложи на аудиторията „издания без аналог в българския контекст“. Тези книги, различни по характер и новаторски за родната ни култура, са представени като „събитийни“ – поемата *Стоян и Рада*, учебникът *Извод от физика. Част I* и *Речник на българския език*. Авторката обобщава, че като събитийни могат да се мислят и ръкописните книги, които в средата на XIX в., също като печатните, имат своите потребители, а техните авторитет и влияние са потвърждение, че „историята на ръкописна книга все още не затворена“ (с. 300).

Десислава Узунова проследява *Общата читателска рецепция на цикъла „Чудеса Богородични* и Паисиевата *„История славянобългарска“* (по свидетелствата на три ръкописа), като търси основанията и логиката на съжителството на двете произведения в ръкописите, съхранявани в НБКМ – сборника на поп Пунчо (1796), Софрониевия препис (кр. на XVIII в.) и Башкьойския препис на печатното издание на *Чудеса Богородични* (1842), преведено от Й. Кърчовски. Съжителството на двете популярни четива от края на XVIII и началото на XIX в. е показателно за припокриването на тяхната читателска публика, която има сходни очаквания и афинитет както към националната историография, така и към нравоучителната религиозна литература. Въз основа на текстологични наблюдения авторката потвърждава хипотезата, че преводът на Кърчовски е направен през посредничеството на сръбския език. В най-късния ръкопис Узунова констатира разширяване на литературната публика на Чудесата отвъд тесните рамки на манастирството и популяризирането им сред буржоазията. Тя допуска, че ключов фактор в този процес е направеното от Кърчовски побългаряване, видяно като симптом за повишено национално самочувствие (с. 162). Налага се изводът, че съчетаването на национално и конфесионално в общата рецепция на двете книги показва полагането на националната история в глобалния контекст на свещената история като израз на „идеята за национална еманципация“ (с. 164).

Книгата като мост между културите

Текстът на Десислава Узунова по интересен начин си кореспондира със статията на Надежда Александрова, която също обръща внимание на паралелното съжителство на

печатната и ръкописната традиция у нас чрез цикъла *Чудеса Богородични*, но от гледна точка на сходствата между разказа за безръката девойка и легендата за многострадална Геновева. В *Историята за Геновева в българската култура на XIX век* Н. Александрова търси връзките между мотива за невинно оклеветената царкиня и произведените от него текстове, като се опира на теорията на Ален Бадиу, уговаряща истинността на събитието като зависима от контекста, в който то съществува (с. 215). Усвояването на легендата за многострадална Геновева в българската култура между XVIII и началото на XX век е хронологизирано в три действия: движение на мотива от ръкописната към печатната традиция, възрожденски версии на *Многострадална Геновева* (драма и повест) и интерпретация на *Многострадална Геновева* в романа *Под игото* на Иван Вазов. Александрова излага хипотезата, че мотивът за Геновева Брабантска незабелязано внедрява чужди конфесионални елементи, лесно усвоени от българската рецептивна среда поради уподобяването с познатия мотив за безръката царкиня (с. 221). Трите действия на разказа за Геновева онагледяват три етапа от рецепцията му в културата на българския XIX век. Надредната събитийност в трите действия е видяна „в печатните варианти на мотива и неговото преплитане с по-ранни версии, в просвещенските нови идеи, които правят от пишещите жени събитие, и в оживяването на разказа два пъти – във възрожденското позорище и в неговата идеолого-комическа реплика у Иван Вазов“ (с. 226).

В статията си *За рецепцията на Монтезкьо в България* Рая Заимова проследява битуването на един от най-авторитетните френски просветители в българската култура. Като отбелязва, че през Възраждането популярността на Фенелон е значително по-голяма от тази на Монтезкьо, тя търси причините за късната рецепция на емблематични творби като *Персийски писма* и *Духът на законите*. Като фактори, обясняващи закономерността и спецификата на рецепцията, са посочени социалната среда и индивидуалните интереси на преводача, особеностите на изказа на превеждания автор, които предпоставят неговото възприемане (с. 20). Преодоляването на христоматийното битие на френския просвещенец и преводът на цялостна негова творба се случва едва в началото на XX в. (*Размишление върху причините за величие и падение на римляните*, 1907), като авторката предполага, че появата ѝ е инспирирана от разрухата на Османската империя. Рецепцията на *Персийски писма* и *Духа на законите* е доста късна (1963), антологийна, осъществена през руски. Очаквано идеологизираният прочит ги припознава предимно като антирелигиозни произведения (с. 26). Заимова проследява последващите издания на Монтезкьо и наличните метатекстове за него, които до 1980-те години са чувствително повлияни от марксисткия прочит на Френското просвещение.

Ценен поглед към първопечатните кирилски книги от XV в. предлага Мария Полимирова в статията си *Цетинските инкунабули в България*. Тя систематизира знанието за

съхраняваните у нас инкунабули, отпечатани на кирилица в първата славянска печатница в Цетине и предлага основните данни за тях в табличен вид. Приносен момент в изследването е проучването на най-късно открития, но неизследван досега екземпляр от псалтира, съхраняван в Държавен архив – Перник. Изследователката представя подробно актуализирано описание на 8 цетински октоиха и на 4 псалтира, като обръща специално внимание на ръкописните приписки, които свидетелстват за дългата им употреба и дават ценна информация за траекторията на разпространение на печатната книга. Проучването очертава ролята на западнобългарските земи като православен книжовен център, „където се осъществява културен и търговски трансфер на печатната книга през XV и XVI в. от Западните Балкани, Адриатика, Влашко и Венеция към централната част на Балканския полуостров“ (с. 152).

Граматиката на Йероним Мегизер, издадена през 1612 г. в Лайпциг, е обект на внимание в статията *Интересът на Западна Европа към официалния език на Османската империя: Institutionum linguae Turcicae libri quatuor – първата печатна граматика на турския език*. Красимира Хаджиева определя *Основен курс по турски език в четири книги*, написана на престижния за времето си латински език, като основополагащ труд в изучаването на тюркските езици (с. 184). Тя констатира несъответствия в представянето на турската граматика, които обяснява с опита на Мегизер да я адаптира към матрицата на латинския език. Посочени са и някои озадачаващи факти като този, че авторът никога не е посещавал Османската империя, както и присъствието на християнски религиозни текстове на турски език в граматиката, оценено като „търсене на религиозни мостове между Изтока и Запада“ (с. 182). Създаването на граматика на турския език от западноевропейец според авторката е продиктувано от политическия контекст, но е симптом и за нарасналия интерес към езиците по света. Приносът на Мегизер е видян в представянето на сходствата между различни езици, поставило началото на съпоставителните езикови изследвания (с. 185).

Статията на М. Добрева илюстрира пък реципрочния интерес – на османците в епохата на Танзимата към философските и литературните достижения на Западна Европа. В този културно-исторически контекст тя представя преводите на османския интелектуалец и общественик Мюниф паша. „За творбите, преведени от османския учен и общественик Мюниф паша“ се фокусира върху три негови превода от френски език – сборника *Диалози на мъдреците* (1859) с образци от Фенелон и Волтер, откъси от *Клетниците*, публикувани в периодиката (1862), поредица от статии под заглавие *История на античните философи*, инспирирани от Фенелон. Добрева обръща внимание на прецизния превод на Диалозите и допуска, че както първоизточникът, така и преводът са издадени с учебна цел (с. 192-193). В подбора на преведените творби се констатира преследването на възпитателни цели, с акцент върху редица

универсални морални проблеми, адаптирани към потребностите на рецепиращата среда. Изборът на *Клетниците* е видян като осъзнаване на общата за Изтока и Запада „нужда от облагородяване на човешката природа“ (с. 198). Преводната дейност на Мюниф паша е значима с преноса на просвещенските идеи сред сънародниците му, а той самият „целенасочено се превръща в част от широкообхватния процес на заемане на идеи от античната и западноевропейската философия“ (с. 201).

В изследването си *Библиотеката на Кандов или за литературното несъзнавано на „Под игото“ като национално-епоичен роман* Пламен Антонов тръгва по дирите на западноевропейски и руски автори и книги, споменати в романа, които имат отношение към неговите послания. Няколко глави, които авторът означава като „сюжетът Кандов“ формират микросюжет, който надскача националните рамки на произведението и влиза в интертекстуален диалог с чужди литературни гласове. Изследователят определя Кандов като „образцов романтичен образ“, чийто психологически статус съзнателно препраща към руския идеологически контекст. Той вижда типологически сходства с Разколников на Достоевски, с Ленски на Пушкин и с Вертер на Гьоте, изградени според немския, мечтателен тип романтизъм. У Кандов са констатирани и прояви на боваризъм, което пък го сродява с Татяна от *Евгений Онегин*. Сцената с навлизането в интимното пространство (стаята) на персонажа с личните му вещи и настолни книги открива своите първообрази в *Евгений Онегин* и *Дон Кихот*. Еволюцията на Кандов от пасивност към действеност, т. нар. „процес на транссексуализация, на еманципиране от „женския“ статус на читател (т. е. на пасивен рецепиент на идеи) в „мъжкия“ статус на деятел“ (с. 237), е успоредена с пътя на Ботев. Като анализира междулитературните връзки и преноса на идеи и послания, съзнавани или не, Антонов обобщава, че чрез Кандов (образа и микросюжета) *Под игото* се държи като *идеологически роман от руски тип*“ (с. 245).

Като се опира на богат художествен материал, Маргарита Серафимова разглежда в изследването си *Книгата в огледалото на книгите* наративния потенциал на литературния мотив за книгата и четенето като източник на вдъхновение. Този мотив въвлича в своеобразен диалог елитарна и популярна култура, а книгата е представена като съблазън за автори, герои и читатели. Серафимова обособява три типа наративи, интерпретиращи различни аспекти на книгата – предметен, сетивен и сюжетопораждащ. Тя набляга върху двойствеността на понятието за книга – „едновременно повествование и предмет, форма и съдържание“ (с. 51). Авторката констатира множественост на значенията на книгата у Монтен – демонстративни, при които тя е синоним на престиж, и интимни, предполагащи самовглъбяване и самопознание. Откроява се и употребата на книгата като литературен мотив в различни сюжетни варианти – за създаването, открадването, унищожаването или спасяването на книги, за намерения ръкопис,

където се наблюдава „сдвояването на аза и книгата“ (с. 57). Засегнат е и въпросът за метафорична употреба на книгата, четенето и писането, сред които се откроява една от най-експлоатираните метафори – тази за живота като книга (Ламартин, Кнут Хамсун). Обръща се внимание и на сетивността на книжните метафори, като се посочват т. нар. густативни метафори, препращащи към храната и храненето и метафори, оприличаващи акта на писане с любовния акт (О. Памук, В. Шкловски, Ш. дьо Лакло, Пиер Асулин, И. Калвино). В творчеството на някои автори книгата присъства като основен предмет на интригата (У. Еко, О. Памук, В. Юго, Р. Бредбъри).

Книгата като инструмент за моделиране на нагласи

Елмира Василева откроява няколко аспекта на мисионерската дейност в статията си *Книжовната дейност на американските протестантски мисионери в Цариград през XIX век* – литературен, образователен, благовестителски, социален и благотворителен. Протестантските мисионери отчитат образованието като висша ценност и насочват усилия за просвещаването на българите чрез интензивна издателската дейност, осъществявана в Смирна и Цариград. Като най-голям успех на книжовната им дейност са посочени периодичните издания, които влизат „в стотици домове, в които нито един протестант не би могъл да влезе“ (с. 40). Книгопечатането е представено като инструмент в усилията на мисионерите да противодействат на рецепцията на неморалната и безбожна литература от Европа и същевременно да наложат протестантски добродетели в българското общество. Заслугата на протестантските издания е видяна в „пробуждането и интелектуалния напредък на местните хора“ (с. 46).

Книгата като инструмент на идеологическия дискурс присъства в статията *Вина и оневиняване в новобългарските преводи на „История славянобългарска“* на Сирма Данова. Тя изследва семантичната употреба на думата „вина“ в първоначалния ръкописен вариант на Историята и в преводите на новобългарски и съвременен български. Авторката допуска, че по отношение на колектива Паисий визира моралния смисъл на понятието, с което вменява на съвременниците си отговорност към предците. Като проследява различните преводни интерпретации, тя констатира „неизбежното новонагласяване на всеки авторски/ преводачески прочит“ (с. 170). Оневиняващите реторики, наблюдавани в редица издания (от 1933, 1938, 1940, 1946 и 1953) са окачествени като манипулативни, обслужващи националистическите настроения, най-видими през 30-те години на XX в. Идеологизираните прочити на думата „вина“, по думите на Данова, „си съучастват в изграждането на твърде важния за Възраждането концепт – народа като жертва“ (с. 176).

Обект на статията на Николета Пътова *Първата автобиографична книга на бивш роб – житейски наративи и политически послания е Интересният разказ за живота на Олауда*

Екуиано – първият публикуван автобиографичен разказ на роб, написан собственоръчно и издаден за собствена сметка. Освен хронология на лични преживявания и емоции, той съдържа и отзвук на събития и коментари за личности, пречупени през оптиката на несвободния човек. Книгата е определена като „история за личностното израстване“ (с. 73), но тя придобива и обществена значимост като инструмент в движението против робството в Британия.

В статията си *Ако хартията можеше да се изчервява* Надя Данова обръща внимание на опаката страна на книгата – като зловреден пропаганден инструмент за насаждане на ксенофобски настроения. Обект на нейните наблюдения е *Служение еврейско и все злотворение нихно со показание от свещено и божествено писание ветхо и новое...* (1839), създадена на румънски от монаха Неофит (бивш равин, приел християнството) и отпечатана в печатницата на Теодосий Синаитски. Преведена от гръцки от бъдещия духовник Натанаил Охридски в сътрудничество с Георги Самуркашев, тя представлява „антисемитски трактат“. В него юдеите са представени като заплаха за християните, илюстрирана с описание на „съществуващи и несъществуващи религиозни практики“ (с. 208). Авторката с разочарование констатира, че книгата добива популярност сред българските читатели, за което свидетелстват многобройните спомоществатели. Тя уточнява, че става въпрос за антисемитизъм от социално-икономически, а не от конфесионален характер, съществуващ и при други балкански народи като гърци и румънци.

С *Питания за четенето в дванадесет страници* Николай Чернокожев насочва вниманието към едноименната кратка брошура, издадена през 1858 г. в Цариград с одобрението на царската цензура. Тя е адресирана към християнската аудитория и има за цел да я мотивира и насърчи в четенето, представено като път към Бога. Авторът обръща внимание, че утвърдената практика на структуриране на текста чрез въпроси и отговори е начална стъпка към проумяването на посланията в Светото писание. Въпросите в изданието, които читателят би следвало да възприеме като реторични, визират конкретно четенето на книги с акцент върху Библията, което се възприема като полза, блаженство, „умудрение“, спасение. Последователните стъпки в отнасянето към четенето са уподобени на Първо и Второ послание на ап. Павел до Тимотей (с. 252). Чернокожев обобщава акта на четенето като „автотерапевтична процедура за отсяване на чистото зърно от плевата, обозначаващо пътя към Бога“ (с. 253-254).

Сборникът *Книгите като събития в Европа и Османската империя (XVII–XIX век)* обединява нови и стойностни изследвания, разнообразни като тематика, изследователски подход и гледна точка към книгата и четенето. Множеството на интерпретациите предоставя

възможности за интертекстуални диалози и поставя въпроси с изследователски потенциал за бъдещи проучвания.